

KUTB ÜL-ALEVİ'NİN BARAK BABA RİSALESİ ŞERHİ

Haydar Ali Dirioz

Bundan altı ay kadar önce memleketimizde ilmi tetkiklerde bulunan muhterem dostum İranlı Prof. Mucteba Minûvî Ayasofya kütüphanesinde çalışırken, bana tetkik ettiği farsça bir eserde türkçe yazıların da mevcüt olduğunu haber vermek lütfunda bulundu. Kısa bir araştırmadan sonra bu eserin Kutb ül-Alevî'nin Barak Baba risalesine yazdığı bir şerh olduğunu anladım.

Eser. Ayasofya kütüphanesinin 3135 numarasında kayıtlı bulunan Feridüddin Attar'ın *Tezkiret ül-evliya* adlı kitabının sonunda boş kalan yapraklara yazılmıştır. 252 × 177 mm. eb'adında, koyu kahve-rengi, şemseli, miklepli bir cilt derunündadır.

Bu mecmua Ayasofya Kütüphanesine Birinci Sultan Mahmud tarafından vakf edilmiştir. Kitabın zahriyesinde, padişahın mührüyle, vakfiye yazısı ve bu yazıyı yazan evkaf ül-Hâremeyn ül-Şerifeyn müfettişi Ahmed Şeyh-zâde'nin mührü bulunmaktadır. İçinde muhtelif risaleleri ihtiva eden¹ bu 200 varaklık mecmua da Kutb ül-Alevî'nin 16 sahife tutan bu eseri; mezkûr mecmuanın 192 b-200 a varakları arasında bulunmaktadır. Cildin içindeki eserler iki kâtibin elinden çıkmıştır. Birincisi, Nev-rûz b. Mehemed b. Fahrüddin ül-Damânsî'dir. Baştan 190 b'ye kadar yazmıştır (Hicri 744 senesi başlarında). İkincisi Kutb'dur. 190 b'den itibaren kitabın sonuna kadar olan varaklara Feridüddin Attar'ın *Pend-nâmê'siyle*² kendi şerhini yazmıştır.

Eserine hususî bir ad vermeyen müellif, mükaddimesinde, şunları söylemektedir:

«Muhabbet şarabının sarhoşlarından ve Ulu Tanrının çadırına girmeğe izin almışlar cümlesinden olan Şeyh Barak'ın (Allah onun ruhunu takdis etsin) sözlerini şerh babında, ziyan edilen vakti doldürmek için birkaç söz yazıldı. Her ne kadar sevgi kadehinin perişanlarının sözü, her dinleyicinin gönü kulağına doğru gelmez ve hayret çolunun

¹ Bunlar arasında (vrk. 178 a-181 b) Kıpçak türkçesiyle yazılmış bir hutbe türk dili bakımından dikkati çekmektedir.

² *Pend-i Attar* değil.

başı dönmüşlerinin kelâmı, her zaifin ifadesi çerçevesine sığmazsa da, yine feyz bağışlayıcı Tanrı'dan, (Kudreti aşikâr olsun) çaresizlerin çaresizi olan bu remizlerin muharriri ve bu hazinelerin mukarriri Kutb-ül-Alevî'nin sözlerinin ayaklarını, doğruluk yolunda müstakim etmesini ümid ederim».

Eserdeki Türkçe metinler sürhle yazılmıştır. Fakat bu yazılardan 196 b'deki:

حیران اولدوق چون مست شدی حیران

sözleriyle:

سائیب کالدونک سیکردونک بوستانا کیزدونک بوستان او بوغینا سلام ویرمادونک پس بیلمه
عموسن سفری ادوکا تیکان باتار اولوز قرداش سیکیر بوستانا کیر بوستان او بوغینا سلام ویر
دوتور بوغینا چالوی اودایاق قولتوق لان کسر اچیق

ibarelerinin birçok kısımları silindiğinden, metin iyice okunamıyor. Yine 197 b'-deki:

قیزب کالدوم یالمادوم یوتوم اکلدوم انکدوم نی اولوب انکدوم اسپاهی ایکان یک
اولدوم کوندا بیر قاریدوم سلطانا خیانتلیق ایلامادوم.

cümleleriyle:

دینکا قوت او ایشیکین اوات استبول ایلان طرزونونک اریسینی قیر تیکیزانوک اوفافینی چری
کافات محمد صلاوات

cümleleri hemen-hemen hiç okunamamaktadır.

Müellif, şerhini, والله اعلم بالصواب والیه مرجع والمآب, sözleriyle bitirdikten sonra şunları ilâve ediyor:

«Bunun yazılması ve istinsahı 756 senesi Safer ayı başlarında fakir Kutb-ül-Alevî tarafından, hayır ve muvaffakiyetle bitirildi. Âlemlerin Rabbı olan Allah'a hamd olsun. Netice, Tanrı'dan korkanlarındır. Salat ve selâm, O'nun yarattıklarının en hayırlısı olan Muhammed'in ve bütün ailesi efradının üzerine olsun. Bu muhtasarı okuyanlardan, kemreleri cihetiyle bir Fatiha dileniyoruz, esirgemesinler. Bir kimse senden faydalanırsa, ne zarar vardır. Hadisde: «Halkın en hayırlısı, en menfaatlisidir» denilmektedir.

Müellif. Kutb-ül-Alevî isimli müellifin yukarıda mevzu-ı bahsettiğimiz *Barak Baba Risâlesi Şerhi*'ni 756 senesinde yazmış olması bu müellifin XVI. asır müşterek orta Asya şivesiyle eserler veren Kutb isimli şairle aynı şahsiyet olması ihtimalini mümkün kılmaktadır. Ancak bugün için Kutb hakkında da fazla bir bilgiye sahip değiliz. Kutb'un Bibliothéque National'de bulunan *Hüsrev-ü Şîrin*'inden ilk defa 1913 de Samailoviç bahsetmişse de bu araştırması ancak bâzı dil husûsiyetlerinin izahına inhisar etmektedir³. Blochet'nin çok daha son-

³ Bu husus hakkında fazla malûmat almak için Samoiloviç'in *Türk Dili Belleteni* (1933, sayı 12, s. 34-44) nde çıkan tezine bakınız.

ra neşrettiği katalogta Kutb ve eseri hakkında verdiği bilgi tabiatıyla bir kütüphane katalogu çerçevesinden dışarı çıkamamıştır⁴.

Bizde ise Kutb'dan ve eseri olan *Hüsrev-ü Şîrîn*'den ilk önce, Zeki Velidî Bey'den rivayet ederek, bahseden Fuad Köprülü⁵ daha sonra *Türk Edebiyatı Tarihi*⁶ adlı eserinde, Kutb hakkında etraflı ve tamamlayıcı malumât vermiştir. Bu güne kadar Kutb'un hayatı ve eserleri hakkında bilinenleri şöylece sıralayabiliriz.

1. Kutb, müşterek orta Asya şivesiyle şiirler yazan bir Türk şairidir.
2. Bu şairin, bilinen yegâne eseri, Nizami-i Gencevî'den tercüme ettiği *Hüsrev-ü Şîrîn*'i olup tek nüshası Paris'te Bibliothèque Nationale'dedir.

3. Bu eser (nüsha) Mısır'da yaşamış ve Kıpçak ırkına mensub bir şair olan Berke Fakih tarafından 785 saferinin 25. günü (29 nisan 1383) istinsah edilmiştir.

4. *Hüsrev-ü Şîrîn*, Ak-Orda devleti hükümdarlarından Öz Beg'in oğlu Tini Beg'in hanımı Melike Tini Beg adına kaleme alınmıştır.

5. Tini Beg 741 (1340) tarihinde bir sene kadar hükümdarlık ettiğine nazaran *Hüsrev-ü Şîrîn* de bu müddet zarfında yazılmıştır.

Bu eserde, bizce ilk göze çarpan husûsiyet, Türkçeyi de en az Farsça kadar bilen bir memlekette yazılmış olmasıdır. Çünkü; eğer Türkçeyi bilmeyen bir muhitte yazılıydı; eserin tasavvufî mânasından önce, sarf, nahiv ve lûgat cihetinden izahlara girişmesi icab ederdi. Halbuki müellif, okuyucuların zahirî mânâyı bildiklerini göz önüne alarak ibareyi yazar yazmaz hemen tasavvufî izahlara geçmektedir. O zaman Farsça, Arap âlemi haricindeki sair İslâm memleketlerinde bir san'at ve irfan dili olduğundan; bu eserin, irfan dolayısıyla, Farsçaya aşına bir Türk ülkesinde yazıldığını teslim etmemiz icab eder. Kitabın dahil olduğu cilt içerisinde ayrıca Türkçe bir hutbenin bulunması ve hele, varak 183 a'nın başında Türkçe olarak: «Bu hatlar üç kâğıdda tesbihler Hafız Mağribî hattıdır» ibaresi, mütalaalarımızın sıhhatine delildir. Barak Baba'nın asıl tesir sahası Anadolu ve Deşt-i Kıpçak taraflarıdır. Onun eserinin de buralarda şerh ve tefsir edilmesi akla en yakın olanıdır. Gerek kitaptan yukarıya nakl ettiğim ibarenin ve gerek kitabın içinde mevcut bir hutbenin müşterek Orta-Asya Türkçesiyle yazılmış olması, bu şerhin Anadolu'da değil, onun Şimal-i Şarkına düşen sahalarda yapıldığında şüphe bırakmamaktadır. Hele Şerhin içinde: «Baca, Anadolu

⁴ Bibliothèque Nationale, *Catalogue des Manuscrits Turcs*. Ancien fond, D. 133, Nu. 312.

⁵ *İlk mutasavvıflar*, İstanbul 1919.

⁶ İstanbul, 1928.

Türkçesinde pencere'ye derler» demesi, eserin, Anadolu'da yazılmadığının açık bir delilidir.

Kutb'un bildiğimiz Husrev-ü Şîrin'i H. 741 senesinde, bu şerh ise, H. 756 yılında bitirildiğine göre, ikisi arasında 15 sene gibi kısa bir zaman vardır. Şu halde yukarıda da belirttiğimiz gibi aynı senelerde ve aynı sahada yaşayan Husrev-ü Şîrin sahibi Kutb ile bu Barak Baba Risalesi şârihi Kutb ül-Alevî ayrı-ayrı kimseler olmasa gerektir. Çünkü; Husrev-ü Şîrin'i Nizâmî-i Gencevî'den terceme eden kimse Farsçayı ana dili kadar bilmeseydi, eseri o kadar sadakat ve muvaffakiyetle Türkçeye çeviremezdi. Barak Baba risalesini şerh eden şârih de Türkçeyi gayet iyi bildiğini, şerhi yapmakla ve Farsçadaki vukufunu da bu dille bir eser vermekle isbat etmiş bir şahsiyettir. Bilmiyorum, aynı senelerde, aynı sahada Türkçe ve Farsçayı aynı derecede bilen, aynı isimle iki ayrı insan tasavvur edilebilir mi. Öyle zannedilebilir ki şâir, genç veya orta bir yaşta bir aşk mesnevisini ve bu tarihten onbeş sene sonra da yaşlı icabı, dini-tasavvufi bir eser kaleme almıştır.

Netice olarak diyebiliriz ki, Kutb ile Kutb ül-alevî ister aynı kimse olsun isterse ayrı-ayrı şahsiyetler bulunsun bahis mevzu'u ettiğimiz eserle mevcut bilgilerimize aşağıdaki cihet de ilâve edilmiştir:

Şerhin içindeki metin sayesinde, mahdud miktarda olan Barak Baba Risalesi'nin mevcut bütün nüshalarından daha doğru ve daha eski bir nüshası elimize geçmiş ve bugün ilim âlemine tanıtılmış bulunmaktadır.

⁷ Barak Baba Risalesi hakkındaki neşriyat için Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Yanus Emre - Hayatı* (İstanbul 1936) adlı eserine bk.